

SERVII GRAMMATICI
IN VERGILII GEORG. LIB. I, 1—100
COMMENTARIUS.

Vergilius in operibus suis diversos secutus est poetas: Homerum in Aeneide, quem, licet longo intervallo, secutus est tamen; Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest; Hesiodum ¹⁾ in his libris, quem pepitus reliquit. ²⁾ hic autem Hesiodus ³⁾ fuit de Ascera insula, ⁴⁾ qui scripsit ad fratrem suum Persen librum, quem appellavit ⁵⁾ ἔργα καὶ ἡμέρας ⁶⁾ i. e. opera et dies. hic autem liber continet, quem ad modum agri et quibus temporibus sint colendi; cuius titulum transferre noluit, sicut Bucolicorum transtulit, sicuti Aeneidem ⁷⁾ appellavit ad imitationem Odysssiae, ⁸⁾ tamen eum per ⁹⁾ periphrasin primo exprimit versu dicens: indicabo, quo opere et quibus temporibus ager colendus sit. ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis sui indicaret ingenii, coarctando lata et angustiora ¹⁰⁾ dilatando. nam cum Homeri et Theocriti ¹¹⁾ in brevitatem scripta ¹²⁾ collegerit, unum Hesiodi ¹³⁾ librum divisit in quattuor, quod ratione non caret. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim arvus ¹⁴⁾ est ager i. e. sationalis, aut consitus ¹⁵⁾ i. e. aptus arboribus, aut pascuus, qui herbis tantum et animalibus vacat, aut florens, ¹⁶⁾

P = Parisinus 7959. *V* = Vaticanus 3317. *B* = Bernensis 363. *L* = Leidensis 80.
R = Reginensis 1495. *H* = Parisinus 7965.

- 1) Isiodum *V* 2) reliquit *V* 3) isiodus *V* 4) civitate *exemplaria impressa*
5) appellant *BV* 6) erga καὶ emeras *P*, erga καὶ i. mere. *V* 7) sicut Aeneiden *B*,
sicut in Aeneiden *V*, sicut in Aeneide *Petrus Daniel* 8) odissiae *B* (i. e. ulixinae *supr.*
scr.), odissiae *P*, odisei *V* 9) *om.* *V* 10) angusta *V* 11) prolixitatem *add. V*
12) scriptam *V* 13) per perifrassin *add. B* 14) arbus t arbus *V* 15) consitivus *B*
16) floridus *BV*

in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. male autem quidam Georgi-
corum duos tantum asserunt libros dicentes georgiam¹⁷⁾ esse γῆς ἔργον¹⁸⁾ i. e.
terrae operam, quam primi duo continent libri, nescientes tertium et quartum,
licet georgiam non habeant,¹⁹⁾ tamen ad utilitatem rusticam pertinere; nam et
pecora et apes habere studii est rustici. licet possimus agriculturam etiam in
his duobus sequentibus invenire; nam et farrago sine cultura non nascitur, et
in hortis colendis non minorem quam²⁰⁾ circa terras constat inpendi laborem.
et²¹⁾ hi libri didascalici sunt, unde necesse est ut ad aliquem scribantur, nam
praeceptum et doctoris et discipuli personam requirit. unde ad Maecenatem²²⁾
scribit,²³⁾ sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. sane agricultu-
rae huius praecepta non ad omnes pertinent terras, sed ad solum situm Italiae
et praecipue Venetiae teste ipso Vergilio qui ait tibi²⁴⁾ *res antiquae laudis et
artis ingredior*, cum de Italia diceret.

1) *Quid faciat laetas segetes:*²⁵⁾ quae res terras pingues efficiat, nam
segetem²⁶⁾ modo pro terra posuit. sic²⁷⁾ alibi *horrescit*²⁸⁾ *strictis seges ensi-*
*bus.*²⁹⁾ pingues autem efficit terras, ut³⁰⁾ paulo post dicturus est, cinis, in-
termissio arandi, incensio³¹⁾ stipularum, stercoratio; unde etiam *laetas* ait, nam
fimur qui per agros iacitur vulgo laetamen vocatur.³²⁾ *quo sidere terram:*
quo tempore; ex sideribus enim tempora colliguntur. et sciendum quattuor
primis versibus textum sequentium quattuor librorum contineri.³³⁾

2) *ulmisque adiungere vites:*³⁴⁾ secundum Italiae situm locutus est,³⁵⁾
in qua vites altius elevantur. sic alibi *non*³⁶⁾ *eadem arboribus pendet vindemia
nostris.*³⁷⁾

3) *quae cura boum, qui cultus habendo sit pecori:* aut in sequenti epex-
egesis³⁸⁾ est, ut hoc sit *qui cultus habendo*³⁹⁾ *sit pecori* quod est⁴⁰⁾ *quae*

17) georgiam V 18) ΓΗΣ ΕΡΓΟΝ P, ΕΝΕΡΟΝ B 19) habent B 20) om.
PV 21) at V 22) maecenatem P 23) scripsit B 24) Georg. II 174 25) fertiles
fecundas id est add. L 26) segetem enim L 27) ut B 28) Aen. VII 526 29) senti-
bus BV 30) et L, ut paulo post dicturus est om. B 31) incendium V 32) dicitur L.
sane quid faciat non interrogat, sed pollicetur add. L 33) sane sidus proprie est quod in
se plures continet stellas, sed a poetis confuse ponitur. TERRAM VERTERE perifrasticos
arare add. L. VERTERE arando scilicet. MECENAS vocativus. hic autem est cuius
rogatu hos libros edidit et ad quem eos scripsit add. R 34) subauditur quo sidere et hoc
add. L 35) dixit B 36) Georg. II 89 37) hoc autem rustici maritare dicunt. CONVE-
NIAT expediat ut (Georg. I 254) remis convellere marmor conveniat, vel certe aptum
sit L 38) efexegesis PLV 39) habendus R 40) quod est om. V

cura boum, aut certe ⁴¹⁾ κατ' ἐξοχήν ⁴²⁾ ait boves et postea intulit cetera, ⁴³⁾ ut maius animal ⁴⁴⁾ separaret a minoribus, sicut de hominibus facit dicens ⁴⁵⁾ reliquias ⁴⁶⁾ Danaum ⁴⁷⁾ atque inimitis ⁴⁸⁾ Achilli. habendo: ⁴⁹⁾ dum habentur, ⁵⁰⁾ ut habeantur. ⁵¹⁾

4) *experientia*: usu nata doctrina. ⁵²⁾ *parcis*: autem ⁵³⁾ servatricibus frugi, ⁵⁴⁾ quae mella custodiunt. ⁵⁵⁾

5) *vos, o clarissima mundi lumina, Liber et alma Ceres*: Stoici dicunt non esse nisi unum deum et unam ⁵⁶⁾ eandemque potestatem, quae pro ratione officiorum nostrorum variis nominibus appellatur, unde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinem vocant, item eandem ⁵⁷⁾ Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos pro Sole et Luna Liberum et Cererem invocavit. ⁵⁸⁾

6) *quae ducitis annum*: quorum cursu tempora computantur, nam per Lunam mensis, ⁵⁹⁾ per Solem annus ostenditur. ⁶⁰⁾

41) secundum quosdam *add. B* 42) cat exochen *PLBV* 43) pecora *add. LH*
 44) maiora animalia *BV* 45) dicit *P* 46) *Aen. I 30* 47) danuum *P* 48) inimitis *PV*
 49) autem *add. L* 50) habetur *V* 51) habeatur *V*, et alibi (*Georg. II 250*) sed picis in morem ad digitos lentescit habendo. dativum ergo pro genetivo posuit, nam habendorum pecorum facit sicut apium parcarum (*pargarum cod.*). et cultum hic habitudinem corporis significat, alias ornatum. Sallustius (*hist. IV 4 Kritz*) cultu corporis ornata egregio et (*Iug 33*) cultu quam maxime miserabili Romam venit. alias ad animum refertur ut (*Aen. VIII 316*) quis neque mos neque cultus erat. Sallustius (*Catil. 2*) indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transegere (*transigere cod.*). QVANTA quam magna *add. L* 52) u. s. u. natura doctrina *P*, visus doctrina natura *B*, usus natura doctrina *V*. hoc est ἡ πείρα vel notitia *add. L* 53) *om. L* 54) frugi^{um} *B* (um ab eadem manu scriptum), frugum *V* 55) nec prodige expendant *add. R*, HINC CANERE INCIPIAM pro dehinc vel deinceps, non ergo (*erga cod.*) ab apibus, sed quid faciat laetas segetes *add. L* 56) deam *add. BV* 57) eandem *addidi* 58) invocabit *L. in eodem libro haec sequuntur*: LUMINA: numina fuit, sed emendavit ipse quia postea ait et vos agrestum praesentia numina Fauni. LABENTEM currentem vel cito transeuntem 59) mensis *L* 60) LIBER sol *add. R*, vel certe deducitis per duodecim sidera, aut ducitis pro finitis, ut (*Aen. IX 164*) noctem custodia ducit et alibi (*Georg. III 379*) hic noctem ludo ducunt *add. L*

7) *alma Ceres*: *alma* ab alendo, *Ceres* a creando dicta.⁶¹⁾ *vestro si munere*:⁶²⁾ siquidem, nam *si*⁶³⁾ confirmantis est.⁶⁴⁾

8) *Chaoniam pingui glandem mutavit arista*: Epiroticam⁶⁵⁾ a loco in quo abundant⁶⁶⁾ glandes, quibus antea⁶⁷⁾ vescebantur homines.⁶⁸⁾ et modo speciem pro genere posuit; non enim aut⁶⁹⁾ in Epiro⁷⁰⁾ tantum glandes fuerunt, aut de solo Acheloo homines potare consueverant.⁷¹⁾ sane *Acheloia*⁷²⁾

61) dicitur *P.* quamvis Sabini Cererem Pandam (*coniectura est Prelleri Röm. Mythol. pag. 592, codex exhibet panem*) appellent, Liberum Loebasium. dictus (dictum *cod.*) autem quia graece *λοιβή* (*loibe cod.*) dicitur res divina. vel ideo simul Liberum et Cererem posuit quia et templa eis simul posita sunt et ludi simul eduntur. *add. L* 62) quoniam sine cibo et potione vivere non possumus, vel munere beneficio ut (*Aen. V 337*) et munere victor amici. *si* autem hic pro *add. L* 63) modo *add. L*, hic *add. B* 64) Terentius (*Phorm. I 2, 69 Fleck.*) non si redisset pater ei veniam daret *add. L* 65) quae cur Chaonia dicta sit in tertio Aeneidis plenius habes, et hic ideo Epiroticam *add. L* 66) abundant *PV* 67) ante *B* 68) vel quod ibi quercus Iovi Dodonaeo (*doloneo cod.*) sacrata quae hominibus responsa reddebat; ex hac cum fuisset excisa columbae quae vaticinabantur volasse dicuntur *add. L* 69) ait *V* 70) *epyro P* 71) consueverunt *V.* PINGUI GLANDEM *M. A.* quoniam primo homines glande pascebantur, qui victus mutatus est invento frumento a Cerere. nam aristam pro frumento posuit, et affectate ait pingui arista cum proprie arista ab ariditate sit dicta. INVENTIS UVIS a Libero scilicet. ACHELOIA aquatica *add. R.* pingui autem arista modo pro frumento posuit, et affectate ait pinguem aristam, cum proprie (*proprio cod.*) arista ab ariditate sit dicta. glandem vero mutavit arista ita ait ut togam (*Salmasius ad Solin. polyh. p. 137 D coni., coiam cod.*) paludamento mutavit. POCULAQUE INVENTIS ACHELOIA MISCUIT UVIS: Achelous (*achelois cod.*) terrae fuisse filius dicitur, ut solet de his dici quorum per antiquitatem latent parentes. hic cum de Melpomene vel, ut quidam dicunt, de Calliope musa Sirenas habens filias amisisset et maerore conficeretur, auxilium matris oravit (*oravis cod.*), ut sibi seni luctus remedium praestaret: quae miserans filium patefactis antris intra sese obruit. cui postea ut perennem famam nominis daret, in Aetolica regione fluvium eiusdem vocabuli nasci fecit, quem non nulli de Pindo monte Thessaliae oriri adserunt. circa hunc Staphylus Oenei pastor cum animadvertisset ex capellis unam esse pinguissimam, intellexit id pabuli ubertate (*libertate cod.*) fieri. secutus itaque eandem cum vidisset uvis vesci, admiratus et novitatem et dulcedinem decerptum fructum pertulit regi, qui cum liquorem expressisset a suo nomine appellavit *οἶνον* (*oenon cod.*) ab inventore *σταφυλήν* (*inventor. ē. afylen cod.*) sed Hercules cum propter uxorem Deianiram (*deianeram cod.*) cum Acheloo contenderet, cornu eius unum fregit, quod graece *κέρας* (*ceras cod.*) dicitur, unde miscere poculum apud Graecos *κεράσαι* (*caerasae cod.*) dicitur. *add. L* 72) sane Acheloia] sed hic acheloum *L*

non praeter rationem dixit; nam, sicut Orpheus docet,⁷³⁾ generaliter⁷⁴⁾ aquam veteres Acheloum⁷⁵⁾ vocabant. sed⁷⁶⁾ quia⁷⁷⁾ specialiter fluvius quidam Achelous dicitur,⁷⁸⁾ aut species est pro genere, aut secundum antiquitatem locutus est.⁷⁹⁾ *pingui arista*: aristam modo pro frumento posuit,⁸⁰⁾ et adfectate⁸¹⁾ ait pinguem aristam, cum proprie arista ab ariditate sit dicta.

10) *et vos agrestum praesentia numina Fauni*: i. e. propitia,⁸²⁾ ut (Ecl. I 41) *nec tam praesentes*⁸³⁾ *alibi cognoscere divos*, quorum⁸⁴⁾ praesentia favor⁸⁵⁾ est. et bene de⁸⁶⁾ diversis rebus⁸⁷⁾ dicturus diversa invocat numina.⁸⁸⁾

11) *ferre simul Faunisque pedem*:⁸⁹⁾ aut simul venite, aut date carmini meo facilitatem, quod utique pedibus continetur, ut sit⁹⁰⁾ *ferre pedem* metricam praestate rationem.⁹¹⁾

73) et Aristophanes comicus et Ephoros (euphorus *cod.*) historicus tradunt, Acheloon *add. L.* (cf. *Macrob. Sat. V 18 ed. Bip.*) 74) propter antiquitatem fluminis omnem *add. L.* (cf. *Didymus ap. Macrob. l. l. ἄμεινον δὲ ἐκεῖνο λέγειν ὅτι διὰ τὸ πάντων τῶν ποταμῶν πρεσβύτατον εἶναι Ἀχελῶον, τιμὴν ἀπονέμουσας αὐτῷ τοὺς ἀνθρώπους πάντα ἀπλῶς τὰ νάματα τῷ ἐκεῖνον ὀνόματι προσαγορεύειν.*) 75) Acheloum *om. L*, acheloam *V* 76) ergo *L*, sicut *B* 77) qui *P* 78) fluvius quidam Achelous dicitur] Achelous Graeciae fluvius est *L* 79) dixit *B* 80) dixit *B* 81) a fecunditate *B*, affectate ait pingui *supr. vers. m. sec. V* 82) AGRESTUM subaudi deorum. PRAESENTIA i. e. propitia *add. R* 83) praesens *P* 84) quorum] numinum autem *R* 85) i. e. auxilium *add. B* 86) *om. B* 87) et ad rusticos pertinentibus *add. R* 88) nomina *B*. hoc enim et in sacris fieri solebat, ut post specialia ad eam rem de qua agebatur invocata numina omnes dii vel deae confuse invocarentur. PRAESENTIA NUMINA FAUNI: praesentia, quoniam dicuntur usque ad ea tempora quibus fuit Faunus, qui dictus est a fando, visa esse numina. quidam Faunos putant dictos ab eo quod frugibus faveant. Cincius et Cassius aiunt ab Evandro Faunum deum appellatum, ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta, et ex eo qui futura praecernerent fanaticos dici. FAUNIQUE PEDEM: cum unus Faunus sit, cur pluraliter posuit? sed Varro ad Ciceronem (VII 36 *Muell.*) ita ait: Fauni (*om. cod.*) dii Latinorum, ita ut Faunus et Fauna sit † per ex versibus quos vocant saturnios in silvestribus locis solitos fari futura atque inde Faunos dictos esse *add. L* 89) pedem FERTE SIMUL *L* 90) sensum *add. B* 91) PUELLAE nimphae. MUNERA VESTRA C. i. e. quae per vos sunt conlata hominibus *add. R*, DRYADESQUE (DRIADESQUE *cod.*) PUELLAE: dryades a quercubus, quod iam supra dictum est *add. L*

12) *tuque o cui prima frementem fudit equum magno tellus percussa tridenti.*⁹²⁾ fabula talis est.⁹³⁾ cum Neptunus et Minerva de Athenarum nomine⁹⁴⁾ contenderent, placuit diis, ut eius nomine civitas appellaretur,⁹⁵⁾ qui munus melius mortalibus obtulisset.⁹⁶⁾ tunc Neptunus percusso litore equum, animal bellis aptum, produxit, Minerva iacta hasta⁹⁷⁾ olivam creavit, quae res est melior comprobata⁹⁸⁾ et pacis insigne.⁹⁹⁾ ut autem modo Neptunum invocet causa eius muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio: alioquin¹⁰⁰⁾ incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet¹⁾ maris. equum autem a Neptuno progenitum alii Scyphium,²⁾ alii Scironem,³⁾ alii Arionem⁴⁾ dicunt fuisse nominatum. et ideo dicitur equum invenisse, quia velox est eius numen et mobile⁵⁾ sicut mare. unde etiam Castor et Pollux, quia eorum velocissimae stellae sunt, equos in tutela habere dicuntur.⁶⁾

92) antiquissimi libri 'fudit aquam' plerique habuerunt, quoniam Neptunus fluminibus et fontibus et aquis omnibus praeest, ut ipse docet (*Georg. IV 29*) aut praeceptus Neptuno inmerserit (inmerseri *cod.*) eurus (aurus *cod.*), sed melius 'equum' propter armenta *add. L. eadem leguntur ad vers. 14 post verba quae sunt in Aegaeo mari his additis*: in corn. equum, in euthentico aquam, ipsius manu equum. 93) eius *L* 94) nomine *B* 95) diceretur *B* 96) optulisset *V* 97) asta *V* 98) comprobata *P* 99) et pacis insigne *om. L.* 100) alioqui *B* 1) invocent *V* 2) Scyphium *scripsi* (*cf. Prell. griech. Mythol. I p. 461*): scythium *PVL*, scythium *B.* alii chitum *add. L* 3) schironem *VL*, scyronem *B.* alii scironem *om. P* 4) alii Arionem] alionem *B* 5) mouile *V* 6) sane hunc equum (equum *cod.*) cuiuscumque nominis alii apud Arcadium, alii in Thessalia editum dicunt, in qua (quo *cod.*) etiam montem altissimum ostendunt, ubi primum equus visus sit, in tantum ut ob hanc causam a Thessalis Neptuno equestre certamen memorent institutum; unde apud Graecos Ἰππιος Ποσειδῶν (ippios posidon *cod.*), a nobis equester Neptunus. alii hanc eandem de equo opinionem varie adserunt; nam primum equum (equum *cod.*) et mox pullum equinum matre editum tradunt: quidam marem magis pullum initio editum volunt. non nulli Saturno, cum suos filios devoraret; pro Neptuno equum (equum *cod.*) oblatum devorandum tradunt, unde Illyricos quotannis ritu sacrorum (ritus agrorum *cod.*) equum solere aquis inmergere: hoc autem ideo quod Saturnus humoris totius et frigoris deus sit. 'prima' autem multi pro olim accipiunt, ut (*Aen. I 24*) prima quod ad Troiam pro earis gesserat Argis. alii 'prima' ideo quod post Scyphium (scythium *cod.*) Arionem genuit, non nulli vero ob hoc 'cui prima frementem fudit aquam' legunt, quod veteres murmura aquae (*corr. Petrus Daniel, quae cod.*) fremitum dicebant. Ennius (*trag. 146 Vahl.*) ager oppletus imbrum fremitu et denuo (*ann. 489 Vahl.*) ratibusque fremebat imber Neptuni, Vergilius in XI (nono *cod.*) vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis. ergo 'prima' aut proprium (approprium *cod.*), quia et Pegaso fontem in Boeotia (boetia *cod.*) icta eius ungula fudit, aut 'prima tellus' i. e. litus, ut (*Aen. I 541*) primaque vetant consistere (considere *cod.*) terra *add. L*

15) *et cultor nemorum cui pinguis Caeae*: Aristaeum ⁷⁾ invocat i. e. Apollinis et Cyrenes ⁸⁾ filium, ⁹⁾ quem Hesiodus ¹⁰⁾ dicit Apollinem pastorem. hic ut etiam Sallustius ¹¹⁾ docet, ¹²⁾ post laniatum a canibus Actaeonem filium matris instinctu ¹³⁾ Thebas reliquit ¹⁴⁾ et Ceam ¹⁵⁾ insulam tenuit primo, adhuc hominibus vacuam: postea ea relicta cum Daedalo ad Sardiniam transitum fecit. ¹⁶⁾

16) *saltusque* ¹⁷⁾ *Lycaei*: ¹⁸⁾ montis Arcadiae. ¹⁹⁾

17) *si tibi*: ²⁰⁾ siquidem tibi. ²¹⁾ *Maenala*: ²²⁾ mons Arcadiae ²³⁾ dictus ἀπὸ τῶν μῆλων i. e. ab ovibus, ²⁴⁾ quibus plenus est.

18) *Tegeae*: ²⁵⁾ vocativus ²⁶⁾ est a derivatione Tegei ²⁷⁾ oppidi Arcadiae ²⁸⁾ et Tegeum ²⁹⁾ tribrachys ³⁰⁾ est, *Tegeae* ³¹⁾ paeon tertius. ³²⁾

7) arisea L 8) cyraene L 9) filius B 10) esiodus PB, isiodus V 11) salustius PV 12) dicit B 13) matris instinctu om. L 14) reliquit PV 15) chean P, cheam B 16) huic opinioni Pindarus (*fragm.* 235 *Bergk ed.* III p. 368) refragatur, qui eum ait de Caea insula in Arcadiam migrasse ibique vitam coluisse. nam apud Arcadas pro Iove colitur, quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari, ut ait poeta de hoc ipso Aristaeo (*Georg.* IV 283) tempus et Arcadii memoranda inventa magistri pandere. CULTOR autem pro incola. Caea vero insula in Aegaeo mari. DUMETA frutices. IPSE NEMUS LINQUENS PATRIVM PAN OVIUM CUSTOS: Pindarus (*fragm.* 77 *Bergk ed.* III p. 313) Pana ex (et *cod.*) Penelope filium dicit, unde multi patrium pro paternum accipiunt, eo quod Pan non Arcas sit, sed Ithacesius, ut a patre, non a patria vox haec videatur detorta, quia in Arcadia (*arcadia cod.*) genitus. *add.* L, TONDENT pascunt *add.* R 17) om. PB 18) lyciae P, lycei B, licei V 19) archadiae P. PAN OVIUM CUSTOS: ideo Lyceus Pan ovium custos, quod lupos ab ovium gregibus depellat. *add.* L, λύκος; graece dicitur lupo, unde in lyceo quibusdam sacris degustatis vertebantur in lupos et post decem annos vertebantur in pristinum statum, si hominum carnibus non vescerentur. *add.* H 20) MENALA si tibi *add.* L 21) om. P. si confirmantis est ut supra *add.* B 22) autem *add.* L 23) archadiae P 24) a bubus V 25) tegeae PL, tegee B 26) vocatus L 27) tegaei PL, tege V 28) archadiae P 29) tegeus L 30) tribrachus P, tribrachis LV, tribrachus B 31) tegeae PBV, tegeus L 32) ordo est: adis favens o ipse Pan Tegeae (*taegeae cod.*) ovium custos, siquidem tibi curae sunt tua Maenala pro Maenalus, linquens patrium nemus saltusque Lycei. oleaeque Minerva inventrix, quia ut supra dictum est Minerva oleam invenit *add.* R, FAVENS pro volens et per hoc propitius, favere enim veteres etiam velle dixerunt. Ennius (*ann.* 376 *Vahl.*) matronae moeros complent spectare faventes. non numquam favere et pro tacere (*tegere cod.*) ponitur, ut idem Ennius (*corr. Petrus Daniel, en iris cod.*) ore faventes (*ann.* 415 *Vahl.*) et Vergilius in quinto (71) ore favete omnes. OLEAEQUE MINERVA INVENTRIX: eo tempore quo adversum Neptunum de nomine civitatis contendit, quod iam supra dictum est. cui fabulae

19) *uncique puer monstrator aratri*: ³³⁾ alii Triptoleum, ³⁴⁾ alii Osirim ³⁵⁾ volunt, quod magis verum est, ³⁶⁾ nam Triptolemus frumenta divisit. ³⁷⁾ bene ³⁸⁾ autem tacuit ³⁹⁾ de nomine et generaliter ait *puer*; nam non unus aratrum toto orbe monstravit, sed diversi in diversis locis.

20) *et teneram* ⁴⁰⁾ *ab radice ferens Silvanum cupressum*: Silvanus deus est silvarum. hic amavit puerum Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimam cervam. hanc ⁴¹⁾ cum Silvanus nescius occidisset, puer est extinctus dolore;

hoc additur, quod, postquam Minerva inventa olea Neptunum vicerit, indigne ferens Alisotheus Neptuni filius oleas coepit excidere: cui dum hoc facit ferrum de manubrio decidit et ei caput amputavit. Neptunus vero dolens filii sui obitum Martem homicidii coepit arguere. inde effectum est, ut Mars et Neptunus de hac re iudicium apud Athenas experirentur, unde locus ubi indices sederunt Areos pagos, indices Atheniensium areopagitae (areopagithe *cod.*) appellantur. *add. L* 33) UNCI curvi *add. R* 34) treptoleum *B* 35) osirin *L* 36) ut dicit Propertius vel Tibullus *add. L.* (*versus Tibulli sunt*-I 7, 29 *sqq.*) 37) quod munus ei Ceres dedit propter humanitatem patris Icari, qui eam, cum Proserpinam raptam in coniugium a Plutone quaereret, in (*supra versum addidit manus secunda*) Attica suscepit hospitio. alii talem de hoc Triptolemo fabulam tradunt: Ceres cum Proserpinam filiam quaereret ad Eleusinum (aleusinum *cod.*) regem devenit, cuius uxor Cyntinia puerum Triptoleum (trip GEORGIC tolemum *cod.*) pepererat (*corr. m. sec. peperat m. pr.*), seque nutriceam pueri amore ducta simulavit reginae; sed nutrix recepta eum vellet alumnus suum immortalem (immortale *cod.*) reddere interdum eum (cum *cod.*) lacte divino alebat, noctu in ignem clam obruebat. itaque praeter quam solent mortales crescebat. id sic fieri cum pater admiraretur, nocturno tempore observavit, cum Ceres vellet puerum in cinere et in igne abscondere. pater exclamavit, illa irata Eleusinum exanimavit, Triptolemo alumno suo aeternum beneficium dedit. nam ad fruges portandas currum draconibus iunxit deditque ei quibus ille vectus orbem terrarum frugibus observit. quem postquam domum rediit cum Cephalus rex interficere voluisset, re (*Munkeri coniectura est, per cod.*) cognita iussu Cereris Triptolemo regnum tradidit, qui accepto regno oppidum constituit et ex patris nomine Eleusinum nominavit Cererique sacra primus instituit, quae *θεσμοφόρια* (thesmoforia *cod.*) graece dicuntur. Varro de scenicis originibus vel in Scauro (dicunt, ut ait Varro de scenicis originibus II et in Scauro *scrips. Riese fragm. Varr. sat. Men. p. 256*) Triptoleum dicit Nigidius sphaerae (saerae *cod.*) barbaricae sub virginis signo aratorem quem Oron Aegyptii (aratorq. morona egyptii *cod.* cf. *Herod. II 144 et 156*) vocant, quod Oron Osiridis filium ab hoc educatum dicunt. ergo Osiris significatur, ut Philostephanus *περι εὐρημάτων* (peri eurematon *cod.*), vel Epimenides qui buzyges (buziges *cod.*) dictus est secundum Aristotelem (aristotelen *cod.*) *add. L* 38) bene—locis *om. L* 39) docuit *B* 40) TENEREM *L* 41) hinc *L.*

quem amator deus in cupressum arborem nominis eius⁴²⁾ vertit, quam pro solatio portare dicitur.⁴³⁾

21) *dique deaeque omnes*: post specialem invocationem transit⁴⁴⁾ ad generalitatem,⁴⁵⁾ ne quod⁴⁶⁾ numen⁴⁷⁾ praetereat.⁴⁸⁾ quod autem dicit⁴⁹⁾ *studium quibus arva tueri* nomina⁵⁰⁾ haec numinum in⁵¹⁾ indigitamentis inveniuntur⁵²⁾ i. e. in libris pontificalibus, qui et⁵³⁾ nomina deorum et rationes ipsorum⁵⁴⁾ nominum⁵⁵⁾ continent, quae etiam Varro dicit. nam, ut supra diximus,⁵⁶⁾ nomina numinibus ex officiis constat inposita, verbi causa ut ab occasione⁵⁷⁾ deus⁵⁸⁾ Occator⁵⁹⁾ dicatur, a⁶⁰⁾ sarritione⁶¹⁾ Sarritor,⁶²⁾ a stercoratione⁶³⁾ Sterquilinius,⁶⁴⁾ a satione⁶⁵⁾ Sator.⁶⁶⁾

22) *non nullo*⁶⁷⁾ *sémine*: i. e. aliquo, et hoc dicit: qui⁶⁸⁾ a nobis⁶⁹⁾ iacta semina vestris seminibus alitis. semina autem dicit deorum caeli temperiem, pluvias,⁷⁰⁾ terrae rorem.⁷¹⁾

23) *satis*: segetibus,⁷²⁾ ut (I 325) *sata laeta boumque labores*.⁷³⁾

42) sui V 43) sane in Bucolicis (X 24) alium illi habitum dedit venit et agresti capitis Silvanus honore. quidam Silvanum primum instituisse plantationes dicunt, ideo 'tenera ab radice' poetam dixisse. an 'ab radice tenera' quia caesa cupressus dicitur non renasci? † idem invalida. an ab radice tenens? *add. L* 44) transiit P 45) generalem R 46) quot L 47) nomen L 48) more (timore *cod.*) pontificum, per (*add. i. marg. Petrus Daniel, om. cod.*) quos ritu veteri in omnibus sacris post speciales deos, quos ad ipsum sacrum quod fiebat necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur. *add. L* 49) quod autem dicit *om. L* 50) numina V 51) *om. B* 52) invocantur B 53) qui et] quae P 54) eorum V 55) numinum L 56) dixi B 57) ab uocatione P, a uocatione BR, ab occasione L 58) *om. B* 59) uocator PBR 60) *om. L* 61) sarritione V, sarricione L 62) saritor V 63) stecoratione P 64) stercolinius B, stercolinius L 65) satione V, sacione L 66) Fabius Pictor hos deos enumerat quos invocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: vervactorem, reparatorem, inporcitorem (inporticitorem *cod.*), insitorem, obarotorem, occatorem (hoccatorem *cod.*), sarritorem, subruncinatorem, messorum, convectorem, conditorem, promitorem. TUERI pro tuendi aut tuendum. QUIQUE NOVAS ALITIS i. e. omnes qui hoc potestis *add. L*. NOVAS FRUGES unius cuiusque anni. ALITIS nutritis et crescere facitis *add. R* 67) ULLO L 68) quia B 69) novis V 70) pluvia L (pluvias *corr. m. sec.*) 71) terrae rorem] et teporem rorem V, teporem L, *in quo haec adduntur*: vel NON ULLO SEMINE ab hominibus scilicet iacto, ut (II 49) quippe solo natura subest. 72) segetibus B 73) largum (largo *cod.*) autem caelo demittitis imbrem: per haec aquam et terram significari vult. *add. L*, CAELO i. e. de caelo. DEMITTITIS deorsum mittitis. *add. R*

24) *tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum concilia incertum est:* ⁷⁴⁾ iam adulatur Augusto ⁷⁵⁾ quem inter deos invocat. ⁷⁶⁾ nec totum ⁷⁷⁾ tamen dandum est adulationi, ⁷⁸⁾ sed et veritati. nam cum omnes imperatores post mortem sint inter deos relati, Augustus vivus divinos ⁷⁹⁾ honores emeruit, quod etiam Horatius ⁸⁰⁾ testatur ⁸¹⁾ dicens ⁸²⁾ (epist. II 1, 15) *praesenti tibi maturos largimur honores iurandasque tuum per numen* ⁸³⁾ *ponimus aras* unde male quidam culpant Vergilium ⁸⁴⁾ dicentes, eum aviditate laudandi citum interitum Augusto optasse, cum eum constet ⁸⁵⁾ ad rem quae tunc fiebat respexisse. ⁸⁶⁾ possumus tamen *mox* pro post accipere, ut ⁸⁷⁾ Horatius ⁸⁸⁾ (carm. III 6, 48) *mox daturus* ⁸⁹⁾ *progeniem vitiosiore* i. e. postea. potest et *mox* ⁹⁰⁾ ad vitae humanae brevitatem referri, ⁹¹⁾ nam ipse ait in decimo (861) *Rhoebe* ⁹²⁾ *diu, res si qua diu mortalibus ulla est, viximus*. sane sciendum, mire eum laudasse, quod ait *quem mox quae sint habitura deorum concilia incertum est* i. e. nondum scimus, quis deus ⁹³⁾ esse velis; nam deum fieri maximum est, in potestate ⁹⁴⁾ habere quis ⁹⁵⁾ deus fieri velis plus esse quam maximum constat.

25) *urbisne* ⁹⁶⁾ *invisere Caesar:* ⁹⁷⁾ utrum velis terrarum, an maris, an caeli imperium possidere. ⁹⁸⁾

27) *tempestatumque potentem:* aut bonarum tempestatum, ut (Aen. IX 19) *unde* ⁹⁹⁾ *haec tam clara repente* ¹⁰⁰⁾ *tempestatum?* ¹⁾ aut *tempestatum* ²⁾ ait temporum, ³⁾ ut ubique Sallustius. ⁴⁾

74) 'adeo' hic praecipue. quidam adeo abundare (habundare *cod.*) putant antiqua figura, ut (III 242) omne adeo genus in terris. et *add. L* 75) adulatur Augustum *BV*, adulatio ad Augustum *L* 76) *verba quae sunt* invocat nec totum tamen dandum est *m. sec. in marg. add. in L* 77) hoc totum *omisso* tamen *R* 78) adulationi *VBR* 79) divos *P* 80) oratius *VBL* 81) affirmat *B* 82) *om. B* 83) nomen *PBV* 84) Virgilium *PBV* 85) constat *P* 86) cum eum ad rem quae tunc fiebat respexisset *B*, cum ad rem quae tunc fiebat respexerit *L* 87) *om. VL* 88) oratius *BV* 89) datura *L* 90) statim *add. L* 91) quae non diu permanet *add. R*, nam ipse ait — viximus *om. B* 92) roebe *P*, reue *V*, rebe *L* 93) qui deum *B* 94) autem *add. H m. sec. in marg.* 95) qui *P* 96) *URBESNE L* 97) tradidit *add. L* 98) *ET TE MAXIMUS ORBIS* utrumne te pro Jove coli velis. *AUCTOREM FRUGUM* qui frugibus et ceteris rebus originem praestes *add. L. AUCTOREM. F. i. e. caelestem deum add. R* 99) inde *B* 100) repetente *P* 1) vel potestas *supra scriptum in B* 2) tempestatum *B*, tempestatem *V* 3) ait temporum] deum portunum *B* (oportunum *correctum est*) 4) salustius *V*. ea tempestate. et potentem modo nomen est *add. L*

28) *materna*⁵⁾ *myrto*:⁶⁾ quae in⁷⁾ honore⁸⁾ est Veneris a qua Augustus⁹⁾ originem ducit.¹⁰⁾

30) *numina sola colant*:¹¹⁾ magna,¹²⁾ quasi melior sit¹³⁾ futurus et Neptuneo et ceteris diis marinis. *Thyle*:¹⁴⁾ insula¹⁵⁾ est Oceani inter septemtrionalem et occidentalem plagam ultra Britanniam¹⁶⁾ Hiberniam Orchadas.¹⁷⁾

31) *Tethys emat omnibus undes*: Thetys¹⁹⁾ est uxor Oceani, nympharum²⁰⁾ mater. quod autem ait *emat*, ad antiquum²¹⁾ nuptiarum pertinet ritum, quo se maritus et uxor invicem emebant,²²⁾ sicut habemus in iure.²³⁾

32) *tardis sidus te mensibus addas*: i. e. aestivis.²⁴⁾

5) MATERNAM L 6) mirto P, MIRTO L 7) est in honore P 8) onorem L 9) accustus L 10) per Gaium Caesarem. AN DEUS i. e. an pro Neptuneo coli te velis et INMENSI MARIS cuius mensura non potest comprehendi. VENIAS autem aliquanti (aliqui *Masvicius*) pro sis accipiunt, ac si graece (*grege cod.*) diceret οἶσα sive ὑπάρχουσα; ire (*iraē cod.*) veteres pro esse dicebant. *add. L* 11) COLUNT L, in quo additur sola 12) praecipua i. e. supra alios deos marinos *add. L* 13) sis V 14) thyle V 15) insola B 16) brittanniam PV, brittanniam BL 17) et hiberniam et orchadas B, inter hiberniam et orchadas V, iuxta orchadas et iuverniam L, qui addit in hac Thyle (*tile cod.*) cum sol in cancro est dies continuus sine noctibus esse dicitur. multa praeterea miracula de hac insula feruntur, sicut apud Graecos Ctesias (*etesias cod.*) et Diogenes, apud Latinos Sammonicus dicit. in Vaticano haec addita sunt et aliter: Insula in oceano ultima in qua cum sol in cancro est perpetui dies sine noctibus esse dicuntur. quae *Philargyrio vulgo attribuuntur* 19) thetis PVL 20) nympharum PBV 21) antiquum L 22) coemebant P 23) tribus enim modis apud veteres nuptiae fiebant: usu, si verbi gratia mulier (*gratiā |||lier cod.*) anno uno cum viro licet sine legibus fuisset: farre, cum per pontificem maximum et dialem flaminem per fruges et molam salsam coniungebantur, unde confarreatio appellabatur, ex quibus nuptiis patrimi et matrimi nascebantur: coemptione vero atque in manum conventionem, cum illa in filiae locum, maritus in patris veniebat, ut si quis prior fuisset defunctus locum hereditatis iustum alteri faceret. et bene serviat, quia quaecumque in manum convenerat, omnia protinus quae doti dicebantur marito serviant. hanc Tethyn Cicero in Timaeo Salaciam dicit. generum vero pro marito positum multi accipiunt iuxta Sapphō quae in libro qui inscribitur (*scribitur cod.*) ἐπιθαλάμια, (*epithalami cod.*) ait (*ant cod.*) χαίρε νύμφα, χαίρε τίμιε (*imīs cod.*) γαμβρὸ πολλὰ ἐνὶ τοῦ νυμφίε. sic et Pindarus ἐν τοῖς παιᾶσιν (*παιᾶσιν cod. ἰσθμίοις edd.*) *add. L* OMNIBUS UNDIS omni mari, ut videlicet totius maris et omnium aquarum sis deus *add. R* 24) vel quia optat ut diu vivat, vel quia virgo et libra *δυσαναφορά* (*dysanaphora cod.*) i. e. tarde orientia dicuntur. et tardis an quia aureo saeculo longiores dies dicuntur fuisse, an post multos tardosque menses ut deus fiat, an id (*it cod.*) aut incipient magni procedere menses (*Ecl. IV 12*), per hunc magni? *add. L*

33) *qua locus Erigonen inter chelasque sequentes: Aegyptii duodecim*²⁵⁾ esse adserunt²⁶⁾ signa, Chaldaei vero undecim;²⁷⁾ nam scorpionum et libram unum signum accipiunt, chelae enim scorpionum²⁸⁾ libram faciunt. iidem²⁹⁾ Chaldaei nolunt³⁰⁾ aequales esse partes in omnibus signis, sed pro qualitate sui aliud³¹⁾ signum viginti, aliud quadraginta habere, cum Aegyptii tricenas esse³²⁾ partes in omnibus³³⁾ velint. modo ergo secundum Chaldaeos³⁴⁾ locutus est dicens, posse eum habere locum inter scorpionum et virginem, nam Erigone ipsa est virgo.³⁵⁾ sciendum deinde est³⁶⁾ voluisse maiores in his signis esse deorum domicilia, ut³⁷⁾ Solis est leo, Lunae vero cancer. ceterorum vero quinque planetarum³⁸⁾ bina sunt signa, prout se ratio siderum sequitur. nam primus circulus a terra Lunae est, secundus Mercurii,³⁹⁾ tertius Veneris, quartus Solis, quintus Martis, sextus Iovis, Saturni ultimus.⁴⁰⁾ sed remotis⁴¹⁾ Sole et Luna, quorum sunt domicilia leo et cancer, hi quinque⁴²⁾ ordine⁴³⁾ quo eorum⁴⁴⁾ sunt circuli bina possident signa, unum a sequentibus et unum a superioribus, ut⁴⁵⁾ Mercurii⁴⁶⁾ sint virgo et gemini, Veneris libra et taurus, Martis scorpionum et aries, Iovis sagittarius et pisces,⁴⁷⁾ Saturni capricornus⁴⁸⁾ et aquarius. unde per haec loca siderum Augustum et fortem propter⁴⁹⁾ scorpionum i. e. Martis domicilium, et⁵⁰⁾ iustum propter libram, et prudentem propter vicinam⁵¹⁾ virginem i. e. Mercurii domicilium fore⁵²⁾ significat.⁵³⁾

25) XX B 26) asserunt VB 27) XX B 28) scorpionum V 29) idem VBL, item P 30) volunt L 31) aliud L 32) inesse B 33) signis add. B 34) chaldaeos P 35) iam brachia contrahit ardens scorpionum, ut scilicet te recipiat et tibi locum det add. R. sequuntur scholia Serviana ad v. 35 36) X add. PR 37) et PL 38) planetarum P 39) mercurii L 40) septimus supra scr. in B 41) remoti sunt B 42) hae quinque B (vel hi circuli supra scr.) 43) ordines VB 44) vel earum supra scr. in B 45) cum L, et B (ut corr.) 46) in domicilio vel circuli supra scr. in B 47) piscis V 48) capicornus L 49) proter V 50) et iustum propter — Mercurii domicilium om. B 51) vicinam virginem i. e. om. V 52) esse V 53) om. V, qui addit bene autem Augusto inter virginem et scorpionum i. e. inter iustitiam et virtutem locum tribuit; nam chelae scorpionum (cheles scorpionis cod.) brachia sunt, qui sexaginta partes in caelo habet. solum fore significat. in L haec adduntur vel certe ideo inter scorpionum brachia, quae sunt libra, et Erigonen, quae est virgo, quia libra aequitas, virgo iustitia, sane haec Erigone Icari filia fuit tantae pietatis in patrem, ut cum eum vidisset mortuum, omni se luctu (corr. Petrus Daniel, lectu cod.) ac maerore conficeret: ob quam rem misericordia deorum inter signa locum virginis sub iustitiae vocabulo iussa est obtinere. chelas autem sequentes ideo ait, quia sicut dictum est, ipsae sunt libra.

34) *panditur ipse tibi*: ordo est: qua locus ipse tibi panditur.⁵⁴⁾ *tibi* autem in tuum honorem et gratiam.⁵⁵⁾

35) *ardens scorpius*:⁵⁶⁾ *ardens* ad illud refertur, quia Martis est domicilium; nam scorpium tempus frigidum est, quippe cuius November est mensis.⁵⁷⁾ *iusta plus parte*: secundum Chaldaeos, qui scorpium dicunt spatium duorum signorum tenere.⁵⁸⁾

36) *quicquid*⁵⁹⁾ *eris*: ordo est: quicquid⁶⁰⁾ *eris*, da facilem cursum; cetera enim per parenthesin⁶¹⁾ dicta⁶²⁾ sunt.⁶³⁾ *nam te nec*⁶⁴⁾ *sperent Tartara regem*,⁶⁵⁾ *nec tibi regnandi veniat tam dira cupido*: ἀλληγοικῶς⁶⁶⁾ dicit illum nec debere mori velle nec posse.⁶⁷⁾

38) *quamvis Elysios*⁶⁸⁾ *miretur Graecia campos*: licet⁶⁹⁾ praeferantur inferi a graecis poetis.⁷⁰⁾

39) *nec repetita sequi curet Proserpina matrem*: Ceres⁷¹⁾ cum raptam a Plutone Proserpinam filiam diu quaesisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit:⁷²⁾ pro qua re cum Iovis implorasset auxilium ille respondit, posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset.⁷³⁾ illa autem iam punici

⁵⁴⁾ *a verbis quae sunt* ordo est: qua locus ipse tibi panditur in *R* incipit scholion ad vers. 33, *adduntur* inter Erigonen sequentesque chelas ⁵⁵⁾ *tuam add. P.* ipse autem ultro, sua sponte. ipse tibi: hic distinguitur, nisi dixeris: ipse tibi iam (tum *cod.*) *bracchia* contrahit (contrait *cod.*) *ardens scorpius* (*scorpios cod.*) + bene optantis, verba male dictum comprehendisse (comprehendisse *cod.*) videantur. IAM BRACCHIA CONTRAHIT ARDENS SCORPIUS: ideo Augusto merito iuxta scorpium locum adsignat, quia sidus hoc supra Romam positum creditur. Varro tamen ait se legisse, Empedocli (*empedotim cod.*) cuidam Syracusano a quadam potestate divina mortalem adspectum detersum, eumque inter cetera tres portas vidisse tresque vias: unam ad signum scorpionis, qua Hercules ad deos isse diceretur, alteram per limitem, qui est inter leonem et cancrum: tertiam esse inter aquarium et pisces. argute itaque eam viam et sedem tribuit Augusto, forti imperatori, quam habuit deus fortis *add. L* ⁵⁶⁾ SCORPIOS *LB* ⁵⁷⁾ vel *ardens* ad virus eius vel ad cupiditatem Augusti recipiendi *add. L* ⁵⁸⁾ ergo et loci spatium te invitatur *add. L* ⁵⁹⁾ QUIDQUID *L* ⁶⁰⁾ quidquid *L* ⁶¹⁾ parentesin *P*, parathesin *B*, paranthesin *V* ⁶²⁾ indicta *B* ⁶³⁾ et hoc ideo dicit quia supra dixerat incertum esse, quis deus vellet esse *add. R* ⁶⁴⁾ non *B* ⁶⁵⁾ *nec sperent* dixit, quasi beneficium det (*coniectura est Burmanni*, de *cod.*) quocumque venerit *add. L* ⁶⁶⁾ allegoricos *PBL*, allegorice *V* ⁶⁷⁾ *'dira'* autem pro magna vel vehemens *add. L*, *'tam dira cupido'*, scilicet ut velis regnare apud inferos *add. R* ⁶⁸⁾ *'elysios P*, *elyseos B*, *elisios V* ⁶⁹⁾ i. e. *quamvis R* ⁷⁰⁾ *'elysios campos'* ubi felices animae secundum poetas requiescunt *add. R* ⁷¹⁾ Ceres cum — filiam *om. B* ⁷²⁾ reperit *V* ⁷³⁾ gustasset *B*

mali in Elysiis⁷⁴⁾ grana gustaverat, quam rem Ascalaphus⁷⁵⁾ Stygis⁷⁶⁾ filius prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. hinc⁷⁷⁾ ait Lucanus (VI 740) *quae te detineant*⁷⁸⁾ *Ennaea*⁷⁹⁾ *dapes*. quam necessitatem modo Vergilius⁸⁰⁾ Proserpinae tribuit voluntati. sane Ceres a Iove postea meruisse dicitur, ut Proserpina sex esset⁸¹⁾ cum matre mensibus, sex cum marito: quod ideo fingitur, quia Proserpina ipsa est quae et Luna, quae toto anno sex mensibus crescit et⁸²⁾ sex deficit, scilicet per singulos menses quindenis diebus, ut crescens⁸³⁾ apud superos, deficiens apud inferos esse videatur.⁸⁴⁾

40) *da facilem cursum*: meo scilicet poemati. *atque audacibus adnue coeptis*: verecunde suas vires extenuat.⁸⁵⁾

41) *ignarosque viae mecum miseratus agrestes ingredi*: aut⁸⁶⁾ mecum viae i. e. rationis⁸⁷⁾ ignaros miseratus⁸⁸⁾ rusticos iuva,⁸⁹⁾ ut⁹⁰⁾ mecum ignaros intellegas,⁹¹⁾ aut rusticis ignaris fave⁹²⁾ mecum i. e. quibus etiam⁹³⁾ ego his scriptis⁹⁴⁾ opem⁹⁵⁾ conlaturus⁹⁶⁾ sum,⁹⁷⁾ aut mecum ignaros agricolas⁹⁸⁾ miserare,⁹⁹⁾ aut¹⁰⁰⁾ eis mecum fave.¹⁾

42) *et votis iam nunc adsuesce vocari*: i. e. adhuc²⁾ vivus; nam, ut diximus, Augustus vivus divinos honores emeruit.³⁾

43) *vere novo gelidus canis cum montibus humor liquitur*:⁴⁾ novum ver ideo ait quia anni initium mensis est⁵⁾ Martius. et sciendum,⁶⁾ decem tantum menses fuisse apud maiores. Martium autem anni principium habere voluerunt propter Martem suae gentis auctorem,⁷⁾ Apri-

74) elisio PV 75) ascalafus BVL 76) stigis P 77) hinc ait — dapes om. B 78) detineat V 79) ennae P, ethnea V, hennea L, ennea R 80) virgilius PVB 81) esse B 82) om. L 83) crescent P 84) et 'sequi curet Proserpina matrem' ad admirationem Elysiorum posuit, quod matri praelati sint *add. L* 85) extenuat B, extenuit L, qui *addit* et commendat operis difficultatem dicendo 'audacibus' 86) aut mecum viae om. B 87) aut artis *add. L* 88) miseratos B 89) iuva V 90) aut VL 91) intellegamus P 92) facile V 93) om. B 94) scribitis L 95) om. B, plurima V, plurimum L 96) collaturus BVL 97) i. e. *add. P* 98) agricolas P 99) miserere B 100) aut eis mecum fave *videntur delenda esse* 1) 'ingredi' incipe et adiuva *add. R* 2) ad hunc L 3) meruit L. Augustus divinos honores emeruit adhuc vivens R, qui *addit* 'vocari' invocari 4) novum multa significat, nam et recens aliquid novum dicitur, ut ipse ait (*Ecl.* II 22) *lac mihi non aestate novum* i. e. recens. novum dicitur et magnum, ut (*Ecl.* III 86) *Pollio et ipse facit nova carmina*; modo autem *add. L* 5) est mensis B 6) est *add. P* 7) quod multis firmatur auctoribus. Nigidius in sphaera (sphaera *cod.*) graecanica novum annum aequinoctium (aequinoctium *cod.*) vernale (vernalem

lis ⁸⁾ dictus est ⁹⁾ quasi terras tepore ¹⁰⁾ aperiens, Maius a Maia, ¹¹⁾ Iunius a Iunone, quamquam alii a maioribus et ¹²⁾ iunioribus hos duos menses velint esse nominatos, nam antea ¹³⁾ populus Romanus in centurias iuniorum et seniorum divisus fuerat. reliqui iam ¹⁴⁾ a numero nominabantur Quintilis Sextilis September October ¹⁵⁾ November December. et hi erant tantum decem menses. duo vero propter rationem signorum ¹⁶⁾ anni intercalabantur, qui postea a Iano et a Februo ¹⁷⁾ nominati sunt; Februus ¹⁸⁾ autem est Ditis ¹⁹⁾ pater, cui eo mense sacrificabatur. Quintilis ²⁰⁾ et Sextilis mutati sunt postea in honorem Iulii Caesaris et Augusti, unde sunt Iulius et Augustus. sic Ovidius in fastis. ²¹⁾ ergo *vere novo* et anni initio accipimus ²²⁾ et prima parte ²³⁾ veris. nam anni quattuor sunt tempora divisa in ternos menses, qui ipsorum temporum talem faciunt discretionem, ut primo ²⁴⁾ mense veris ²⁵⁾ novum dicatur ver, ²⁶⁾ secundo ²⁷⁾ adultum, tertio praeceps, sicut ²⁸⁾ etiam ²⁹⁾ Sallustius ³⁰⁾ dicit ubique. item ³¹⁾ nova aestas adulta praeceps, sic ³²⁾ autumnus novus adultus praeceps, item hiemps ³³⁾ nova adulta praeceps vel ³⁴⁾ extrema: unde est (I 340) *extremae sub casum* ³⁵⁾ *hiemis*. ³⁶⁾ sane sciendum Xenophontem scripsisse ³⁷⁾ unum librum oeconomicum, cuius pars ultima agriculturam continet: ³⁸⁾ de qua parte multa ad ³⁹⁾ hoc opus Vergilius ⁴⁰⁾

cod.) memorat. Varro epistolarum quaestionum inter mensem Februarium (febroarium *cod.*) qui tunc esset extremus et inter calendas Martias quae tunc erant primae, Atta annum novum voluerunt primum (primam *cod.*) mensem Martium et alibi maiores Martium primum habuerunt. *add. L. in R sequuntur scholia Serviana ad canis montibus et ad versum 44, quibus haec addita sunt sane sciendum ut praediximus Martium a Marte appellatum et primum esse mensem in anno 8) vero add. L, autem add. R 9) dicitur V 10) tempore P, temperie V 11) matre Mercurii. unde alibi Maia genitum dicens Virgilius Maiae filium Mercurium significat, quia malitiae votum vel opus peragit, qui etiam melus appellatur a nigro felle quod Graeci melan dicunt. unde et melancholici appellantur homines qui et conversationem humanam refugiant et amicorum suspecti sunt add. R 12) a add. P 13) ante PV 14) namque B 15) october V 16) om. L, menses add. B 17) febro L 18) februs V 19) i. e. Platonis add. B 20) quintilus L 21) sic oboedius in fastis unde sunt iulius et augustus L 22) accipiamus L 23) primam partem V 24) priore L 25) ver L 26) om. L 27) i. e. mense *supr. vers. add. B* 28) ut B 29) om. B 30) salustius PV 31) om. BL 32) sic autumnus novus — adulta praeceps om. VB 33) hiems P 34) et B 35) casu V 36) hiems P 37) scripsisse L 38) nam primus praecepta habet add. B 39) suum add. L 40) virgilius PVB*

transtulit, sicut etiam de Georgicis Magonis⁴¹⁾ Afri, Catonis, Varronis, Ciceronis⁴²⁾ quoque tertio libro Oeconomicorum, qui agriculturam⁴³⁾ continet;⁴⁴⁾ nam primus praecepta habet, quem ad modum debeat⁴⁵⁾ materfamilias domi agere, secundus quem ad modum foris⁴⁶⁾ paterfamilias. illud quoque sciendum est, in his libris non esse obscuritatem in quaestionibus sicut in Aeneide, nisi in paucis locis, sed in hoc tantum esse difficultatem, ut res positas⁴⁷⁾ intellegamus i. e. τὸ ζήτηνον, sicut haec prima quoque eius praecepta significant.⁴⁸⁾ nam hoc dicit, agrum fertilem i. e. pinguem et herbosum bis debere arari, semel verno tempore sine⁴⁹⁾ semine, ut et⁵⁰⁾ herbae adhuc tenerae avellantur et⁵¹⁾ aestatis calore⁵²⁾ superfluus umor⁵³⁾ siccetur vel glebarum putrefiat durities, et semel autumnali⁵⁴⁾ cum seminibus; agrum vero tenuem et sterilem autumnali tantum tempore arandum, ne si etiam verno⁵⁵⁾ araveris, exiguus eius umor⁵⁶⁾ siccetur aestate. *canis montibus*: albis ex nive.

44) *liquitur*: liquor cum nomen est li⁵⁷⁾ brevis est,⁵⁸⁾ cum a verbo⁵⁹⁾ venit⁶⁰⁾ producitur, ut⁶¹⁾ liquôr liqueris⁶²⁾ liquitur, nam mutavit naturam, sicut⁶³⁾ humus u⁶⁴⁾ brevis est,⁶⁵⁾ humanus producitur, item itur i producitur,⁶⁶⁾ iturus corripitur.⁶⁷⁾ *liquitur*:⁶⁸⁾ defluit.⁶⁹⁾ *et zephyro putris se gleba*⁷⁰⁾ *resolvit*: quo tempore favonii flatu arva laxantur, quae fuerant praeclusa frigoribus.⁷¹⁾ ipse alibi (Georg. II 317) *rura gelu tum*⁷²⁾ *claudit hiemps. putris*⁷³⁾ *gleba*⁷⁴⁾ solubilis.⁷⁵⁾

45) *depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro ingemere*: aliud pendet ex alio; nam altius inpressum aratrum boves cogit in gemitum: quod genus arationis pingui convenit terrae; nam econtra⁷⁶⁾ paulo post (68) de infecunda

41) marconis B, mangonis V 42) ciceronis varronis P 43) agriculturam continet om. B 44) continent L 45) debet B, qui addit nutrire filias omissis quae sunt materfamilias domi agere secundus quem ad modum foris paterfamilias 46) fors L 47) ponsitas L, id add. B 48) significat B 49) verba quae sunt sine semine, quae in libris tenerae vocem sequuntur, et deleto huc transposui 50) om. V 51) ut add. P 52) ut add. BVL 53) humor BV 54) arandum add. L 55) vere P 56) humor PBV 57) om. B 58) breviatur B 59) ad verbum L, in verbo omissio venit B 60) venit scripsi, venerit PVL 61) ut — naturam om. B 62) linquens L 63) homo add. L 64) hu L 65) om. B 66) producit V 67) corripit PVL, corripitur i B 68) autem add. L 69) resolvitur add. L 70) gleua V 71) unde add. B 72) tunc VL 73) putres L, qui addit autem 74) glebas PL, gleua V 75) solubis B, solubiles L, qui addit quas tepor (tempor cod.) efficit et aratrum 76) e contrario L

terra dicturus est *tenui sat erit suspendere sulco. mihi autem aut vacat ut*⁷⁷⁾ (Cic. i. Catil. II 5) *qui*⁷⁸⁾ *mihi accubantes*⁷⁹⁾ *in conviviis*,⁸⁰⁾ aut *mihi hoc*⁸¹⁾ est rustico amanti terras. et taurum bovem fortissimum accipimus, nam tauri difficile ad aratra iunguntur.

46) *atritus splendescere vomer*.⁸²⁾ Lucretius (I 314) *oculto decrescit vomer in arvo*.⁸³⁾ dicimus autem et hic vomer et hic vomis. sed ab utroque huius vomeris facit.

47) *illa seges*: seges modo terra.⁸⁴⁾ *demum autem*⁸⁵⁾ novissime, vere⁸⁶⁾ specialiter. *votis respondet*: inmane⁸⁷⁾ quod ait *votis*; nam plerumque plus optamus, quam speramus posse contingere.⁸⁸⁾ *respondet*⁸⁹⁾ autem⁹⁰⁾ consentit⁹¹⁾ ut (Aen. I 585) *dictis respondent cetera matris*.⁹²⁾

48) *bis quae*⁹³⁾ *solem, bis*⁹⁴⁾ *frigora sensit*:⁹⁵⁾ quae bis et dierum calorem et noctium senserit frigora: per quod duplicem ostendit arationem, vernalem et autumnalem. nec enim ad tempora aestatis vel hiemis referre possumus quod ait *bis solem, bis frigora*, quia non sunt in Italia in uno anno duae aestates et duae hiemes, sicut geometrae⁹⁶⁾ dicunt esse in quadam parte Indiae, in insula Taprobane.⁹⁷⁾

49) *ruperunt horrea*: plus est quam si diceret inpleverunt.⁹⁸⁾

50) *ac prius ignotum*⁹⁹⁾ *ferro quam scindimus aequor*: i. e. ante quam

77) cicero L 78) quid P 79) uacantes B, accumbentes P 80) conviis L 81) id BL 82) a frequenti aratione vomer atteritur et decrescit add. R 83) quod evenire frequenti aratione novimus ut et splendidior fiat et teratur. Cato in oratione ad filium vir bonus est, Marce fili, colendiperitus, cuius ferramenta splendent add. L. 84) ut (Georg. IV 129) nec pecori opportuna seges add. L 85) om. L 86) veres L 87) inmane BVL, multum R, est add. VB 88) evenire R 89) aut satis faciet add. L 90) aut L 91) consentiet BVL 92) AVARI cupidi et laborantis add. R, AVARI i. e. quamvis avari et plus est quam si dixisset parci. Nigidius quia qui parcior est suo contentus est, quod avarus non facit add. L 93) bisque V 94) quae add. P 95) sentit P 96) geometrici B, geometre V, geommetrae L 97) taprobanae B, tabrobane L, qui addit aut, sicut quidam dicunt, ideo bis, ut semel cum fructibus, semel vacua solem et frigus perpessa accipiamus. IMMENSAE infinitae. in R addita sunt noctium autem frigora dicit quia nox naturaliter frigida est. ILLIUS i. e. agricolae. IMMENSAE fecundissimae 98) inpleverunt BVL. hoc est ut non habeat ubi reponat add. L 99) immensum P

faciamus vervactum.¹⁰⁰⁾ *aequor* autem modo terram¹⁾ accipe ab aequalitate dictam,²⁾ unde et maria aequora dicuntur.³⁾

51) *ventos*: quia⁴⁾ diversis⁵⁾ locis diversi⁶⁾ praevalent venti. et hoc dicit: debes⁷⁾ scire ager cui vento subiaceat.⁸⁾ *varium caeli praediscere morem*; i. e. aeris. Lucretius (IV 134) *in hoc caelo qui dicitur aer*. et hoc dicit: debes⁹⁾ etiam caeli qualitatem nosse, utrum pluviis gaudeat, an tepore vel frigore.

52) *patrios cultusque habitusque locorum*:¹⁰⁾ duas res dicit: sciendum est ager et quem ad modum a maioribus cultus sit et quid melius ferre consueverit. namque habitus locorum possibilitates¹¹⁾ accipimus.¹²⁾

54) *veniunt*: crescunt, ut (Aen. V 344) *et pulchro veniens in corpore virtus*.¹³⁾

55) *arbori fetus¹⁴⁾ alibi*: i. e. poma.¹⁵⁾ *iniussa virescunt gramina*: bene *iniussa*,¹⁶⁾ nam frumenta¹⁷⁾ iussa nascuntur. unde est (I 99) *atque¹⁸⁾ imperat arvis*.¹⁹⁾

56) *nonne vides*:²⁰⁾ argumentatur quasi hoc dicens: si una provincia ferre non potest omnia, quanto magis unus ager? *ut Tmolus*:²¹⁾ mons est Ciliciae, in quo nascitur crocum praecipue; nam loca²²⁾ commemorat, ubi plus provenit et melius aliquid. nam crocum et in Africa nascitur, sed non tale nec tantum, quantum vel quale in Cilicia.²³⁾

100) veractum *PVR*, vernacium *B*. i. e. primam arationem *add. R*, si autem non 'immensum', sed 'ignotum' legeris, nobis ignotum significat *add. L* 1) et campum *add. B* 2) dicta *B*. ut (Aen. V 456) *praecipitemque Daren ardens agit aequore toto* [*add. L* 3) dicunt *BL* 4) a *add. V* 5) diversis locis diversi *om. B* 6) adversi *P* 7) debet *V* 8) hoc est quis ventus ei sit noxius et quis aptus *add. R* 9) debes scire (nosse *supra scriptum*) caeli qualitatem *B* 10) vel *add. P* 11) vel naturas *add. L* 12) accipiamus *L*, qui *addit* quas [Graeci *τὰς ἕξεις*] dicunt. alii patrios naturales ex[ponunt]. *in R* *addita sunt* HIC in quibusdam locis et regionibus. ILLIC in aliis. 13) vel proveniunt *add. L*, FELICIUS abundantius et amplius *add. R* 14) fetus *P* 15) et arboreum cum aliqui duobus modis piunt (*octo litterae legi non possunt*). aliter enim in Aeneide de telo ingens arboreum. Cornificius ut folia quae frugibus arboreis tegmina gignuntur *add. L* 16) i. e. sua sponte *add. L* 17) studio *add. B* 18) adque *V* 19) et nunc hic unum alibi deest, ut fiat: atque alibi iniussa virescunt gramina *add. L*, haec enim labore hominum et satione creantur, poma autem arboreae sponte ferunt et ipsarum multae sponte nascuntur. GRAMINA vel arborum vel herbarum, quae per se maxime crescunt *add. R* 20) aut Maecenati dicit aut rustico et *add. L* 21) thmolus *B* 22) quem locum *B* 23) sed Tmolus (timolus *cod.*) est mons etiam Lydiae [circa oppidum

57) *India mittit ebur*: ²⁴⁾ et in Africa fuerunt elephantia, sed meliores in India. hinc ²⁵⁾ est ²⁶⁾ quod ait Terentius ²⁷⁾ (Eun. III, 1, 23 Fleck.) *elephantis quem Indicis praefecerat* ²⁸⁾, i. e. maximis. ²⁹⁾ *molles sua tura Sabaei*: Sabaei ³⁰⁾ populi sunt iuxta Syriam et Arabiam, dicti Sabaei ἀπὸ τοῦ σάβου, quod apud eos tus ³¹⁾ nascitur, quo deos placamus. molles autem ideo ait, vel quod sub aere clementiore sunt, nam ³²⁾ ut ait Lucanus (Phars VIII 365) *quicquid* ³³⁾ *ad eos* ³⁴⁾ *tractus* ³⁵⁾ *mundique teporem* ³⁶⁾ *ibitur*, ³⁷⁾ *emollit gentes clementia caeli*; aut certe quia Alexander Macedo dicitur obscenos omnes de ³⁸⁾ exercitu suo segregatos illic condidisse. sane tus modo sine aspiratione ³⁹⁾ dicimus, nam antiqui thus dicebant ἀπὸ τοῦ θύειν, ⁴⁰⁾ quod displicuit; ⁴¹⁾ tura enim a tundendo ⁴²⁾ dicta esse voluerunt, a glebis ⁴³⁾ tunsis, cum quibus dicitur fluens de arboribus coalescere. ⁴⁴⁾

58) *at Chalybes* ⁴⁵⁾ *nudi ferrum*: ⁴⁶⁾ populi sunt apud quos nascitur ferrum, unde abusive dicitur chalybs ⁴⁷⁾ ipsa materies, ut (Aen. VIII 446) *vulnificusque chalybs*. ⁴⁸⁾ *nudi* autem, aut apud quos arbores non sunt, aut vere nudi propter ferri caedendi ⁴⁹⁾ studium; nam legimus (Aen. VIII 425) *Brontesque Steropesque et nudus membra Pyragmon*. ⁵⁰⁾ *virosaque Pontus castorea*: fibri ⁵¹⁾ canes sunt Pontici, quorum testes ⁵²⁾ apti sunt medicaminibus; propter ⁵³⁾ quos ubi se ⁵⁴⁾ senserunt ⁵⁵⁾ requiri eos secant. de his Cicero (pro Scauro)

Sardis qui di]versis floribus abundat, [unde multi de Tmolo croce]os odores similes croco accipiunt, alii non dixisse eum [erocum apud Tmolum na]sci, sed vinum moleticum crocei odoris. [nam: et crocum in Cil]icia apud Corycum nasci Sallustius [meminit] *add. L* 24) i. e. elephantas *add. R* 25) hoc *V* 26) est quod ait *om. B* 27) dicit *add. B* 28) praeferat *PV* 29) et '[India] mittit' quasi pendit *add. L* 30) Sabaei populi sunt iuxta Syriam et Arabiam dicti Sabaei *om. B* 31) optimum *add. B* 32) nam ut ait] unde *B* 33) quidquid *L* 34) eos *V* 35) tractu *V* 36) tempore *B* 37) labitur *V m. sec.* 38) ab *L* 39) haspiratione *L* 40) ἀπὸ τοῦ θόσθου *P*, ἀπὸ τοῦ θείου *V*, ἀπὸ τοῦ θείου *B*, ἀπὸ τοῦ θίου *L* 41) diis placuit *L* 42) tuendo *B* 43) glaebis *L* 44) alii Sabaeos Arabas [colonos] Aegyptiorum ex effeminatis collectos, ab Arabia illuc deductos, vel ideo molles, quod f[emineos cultus ve]stesque gerunt. EXTEMPLO INDUXIT VITI ISIUS MANUM IECTUM MATURES COIIP . . . PNUI suspendere pro tenuiter suspende *add. L* 45) chalibes *PVB* 46) subaud[itur ubique mittunt] chalybes *add. L* 47) calips *PV*, caleps *B* 48) calips *VP*, calyps *B* 49) cedendi *V* 50) pyragmon *B*, piragmon *V*, qui addit et aliter gens in Ponto quae ferrum reperisse dicitur et nudi necessitate operis ut 'nudus membra piragmon' 51) fibri] castorea befri. Befri *V* 52) testones *PVB*, i. e. testiculi *supr. script. in B* 53) *om. B* 54) *om. B* 55) senserint *P*

redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur. Iuvenalis (sat. XII 34) qui se eunuchum ipse facit cupiens evadere damno testiculi. castores autem a castrando dicti sunt. virosa autem⁵⁶⁾ venenata. nam licet sint multis remedio, tamén praegnantés eorum odore abiciunt⁵⁷⁾ et egerunt partum.⁵⁸⁾ et virosa dicta ab eo quod est virus. alii fortia accipiunt a viribus.⁵⁹⁾

59) *Eliadum palmas Epiros*⁶⁰⁾ *equarum*: hypallage⁶¹⁾ est, nam hoc⁶²⁾ dicit: Epiros⁶³⁾ creat equas optimas, quae apud Elidem palmas merentur in Iovis Olympici curuli⁶⁴⁾ certamine. sane Epiros⁶⁵⁾ graece profertur, unde etiam e habet accentum; nam si latinum⁶⁶⁾ esset Epirus,⁶⁷⁾ pi haberet, quia longa est. nec mireris equas currere, nam ut dicit Plinius (nat. hist. VIII 42) velociores sunt ideo, quod in cursu urinam faciunt.

60) *continuo has leges*: iugiter, ad⁶⁸⁾ perpetuum, in aeternum, sicut sequentia indicant; nam dicturus est *aeternaque foedera mundi*.

62) *Deucalion vacuum lapides iactavit in orbem*: iam transit ad fabulam et poetice⁶⁹⁾ dicit, ista tum⁷⁰⁾ primum statuta, quae ab initio mundi constat fuisse.

63) *unde homines nati, durum genus*:⁷¹⁾ expressit τὸ αἴτιον i. e. causativum. nam et graece populi λαοί⁷²⁾ dicuntur a lapidibus.⁷³⁾ ergo age terrae pingue solum: iam redit ad causam.

64) *primis extemplo a mensibus anni*:⁷⁴⁾ hoc est quod⁷⁵⁾ dixit vere⁷⁶⁾ novo.⁷⁷⁾

66) *pulverulenta coquat maturis solibus aestas*: quae glebas solvit in pulverem et reddit causam, cur hoc debeat fieri. *maturis autem solibus*⁷⁸⁾ est vehementibus,⁷⁹⁾ fervidis, magnis.⁸⁰⁾

56) aut fortia aut certe *add. V* 57) obiciunt *P* 58) partus suos *V. in B, qui habet egerunt partem supra scriptum est t ogluāret chōbairt* 59) fibri dicti secundum Varro-
nem quod in extremitatibus riparum esse solent; fibrum enim ducebant extremum: unde et
fimbria dicta et in icore extremum fibra. iis cauda est piscis, caetera species lutrae. pilus
pluvia mollior ut ait Plinius. *add. H. m. sec. in marg.* 60) epyros *P* 61) ypallage *PBV*
62) haec *B* 63) epyrus *P* 64) curuli *P*, curili *V*, currili *B* 65) epyros *P* 66) lati-
nus *B* 67) epyrus *P*, epiros *V* 68) in aeternum ad perpetuitatem *PR* 69) poetice
P 70) ista tum] statum *PVB* 71) subaudi qui sunt *add. R* 72) λαο *V*, λαον *B*
73) λαος enim lapis dicitur *add. H. m. sec. i. marg.* 74) annis *V* 75) om. *V* 76) cere
V 77) TAURI boves *add. R* 78) id *add. B* 79) vehementer *VB* 80) dicbus *add. R*

67) *sub ipsum arcturum*: i. e. autumnali⁸¹⁾ tempore, quo arcturus oritur. et sciendum, quod⁸²⁾ *sub* praepositio, quando tempus significat, accusativo gaudet, ut hoc loco *sub arcturum* i. e.⁸³⁾ circa arcturum, item (I 445) *aut ubi*⁸⁴⁾ *sub lucem densa*⁸⁵⁾ *inter nubila sese* et⁸⁶⁾ (Aen. I 662) *sub*⁸⁷⁾ *noctem cura*⁸⁸⁾ *recursat* et item (Georg. III 402) *sub lucem exportans calathis*.⁸⁹⁾

69) *illic*: in terra⁹⁰⁾ pingui.⁹¹⁾

70) *hic*:⁹²⁾ in⁹³⁾ tenui et infecunda. et,⁹⁴⁾ ut supra⁹⁵⁾ diximus, omnia praecepta quae commemorat ad illud pertinent⁹⁶⁾ quod ait⁹⁷⁾ *quid faciat lactas segetes*.⁹⁸⁾

71) *tonsas novales*: agros messos.⁹⁹⁾ dicimus autem et has novales et haec novalia. proprie¹⁰⁰⁾ novales sunt¹⁾ tunc primum arva proscissa.²⁾

81) auctumnali V 82) quia PV 83) i. e. circa arcturum om. B 84) at ubi PR, alibi V 85) densas B 86) om. VB 87) sub noctem cura recursat et item om. P 88) cura recursat et item sub lucem om. B 89) et aliter: arcturus qui et arctophylax i. e. bootes, post ursae caudam locatus, quem alii Arcadem fuisse, filium Callistonis et Iovis dicunt: qui cum matrem in figuram ursae ira Iunonis transfigurata vellet occidere, ambos a Iove in caelum esse translatos. ille arcturus, illa Helice dicta. alii hunc Icarum volunt esse, qui a pastoribus, quos vino tunc primum reperto ebrios fecerat, velut dato veneno fuerat occisus. arcturus autem quod post caudam ursae locatus sit, bootes quod boves cum plastro agat dictus est. oritur autem idem arcturus ante XV Kt. octobris atque exinde pluviae incipiunt, quod ipse aperuit dicendo hic sterilem exiguus ne deserat humor harena. arcturum autem pluviarum et tempestatum esse auctorem etiam Plautus ostendit in Rudente (prol. 68), cum eundem ipsum dicentem facit increpui (increpuit V) hibernum et fluctus movi (movit V) maritimos. (marinos V, in armos H) add. V. eadem leguntur in H a m. sec. in marg. addita. SULCO aratione add. R H m. sec. i. marg. 90) scilicet add. V 91) OFFICIANT noceant. idcirco est pinguis terra veris tempore altius aranda, ne propter terrae fecunditatem laetis et fructiferis frugibus herbae noceant simul crescentes, quae, si ad tempus fuerit terra arata, minores crescunt adustae sole aestivo. add. R 92) videlicet add. R 93) sterili et add. R H m. sec. i. marg. sterilem in tenui B 94) om. B 95) om. B 96) pertinet V 97) dixit V 98) ARENAM terram quae arida est sicut harena. ALTERNIS alternatim. IDEM agricola. add. R H m. sec. i. marg. 99) messes P 100) proprie novales om. B 1) om. V 2) in R scholion ad tonsas novales hoc est: messos agros et arva tunc primum proscissa et primam segetem ferentia, quod proprie significant novales; nam et haec novalia dicimus et has novales. additur: PATIERE patieris.

72) *situ durescere campum*:³⁾ ut redeat in vires priores.⁴⁾ sane sciendum et Ciceronem in dialogis et ceteros philosophos tractare, non quid debeat fieri, sed quid potissimum fieri: quam rem Vergilius⁵⁾ nunc sequitur. nam cum dicat multa remedia agrorum recreandorum, praepone omnibus intermissionem: unde eam rem frequenter iterat.

73) *aut ibi flava seres mutato sidere farra*:⁶⁾ si te⁷⁾ terrarum cogit angustia,⁸⁾ ibi frumenta seres,⁹⁾ unde legumina sustulisti, aut si tibi opus est¹⁰⁾ frumento,¹¹⁾ stercora¹²⁾ sparge et¹³⁾ cinerem, vel incende stipulas. *sidere*: modo anno.¹⁴⁾

74) *laetum legumen*:¹⁵⁾ fertile. et laetus prout res fuerit accipe,¹⁶⁾ ut laetus homo i. e. hilaris, laetum pecus i. e. pingue. laetum legumen, ut¹⁷⁾ diximus, fertile. et¹⁸⁾ legumen dicitur¹⁹⁾ quod manu²⁰⁾ legatur nec sectionem requirat. frumenta vero sunt omnia quae ex se emittunt aristas; nam quod ait²¹⁾ supra *farra* frumenta accipimus, species est²²⁾ enim pro genere.²³⁾

75) *aut tenuis fetus*²⁴⁾ *viciae*:²⁵⁾ mire²⁶⁾ ait *tenuis*, nam vicia²⁷⁾ vix ad triplicem pervenit fructum, cum alia legumina proventum²⁸⁾ habeant²⁹⁾ felicissimum et fertilem.³⁰⁾ *tristisque*³¹⁾ *lupini*:³²⁾ amari;³³⁾ nam incoctus amarus est.³⁴⁾

3) segnem cessantem. et situ pro otio *add. V*, situ intermissione et relicione *add. R*
 4) proprios *P* 5) Virgilius *PVB* 6) flava matura, farra frumenta *add. R*
 7) *om. VB* 8) et non habes ubi intermisso agro rursus seras *add. R H m. sec. i. marg.*
 9) sere *VB* 10) est opus *VB* 11) frumentum *V* 12) stercorare *V* 13) *om. PVB*
 14) *MUTATO SIDERE* mutato anno *add. R* 15) abundans et *add. R* 16) accipimus *VB*.
 nam laetum, prout res fuerit, debes accipere *R* 17) ut diximus] i. e. *BR* 18) sic
 in reliquis. *SILYQUA* theca (tega *R* techa *corr. m. pr.*) leguminis. *QUASSANTE* quassa
add. R H m. sec. i. marg. 19) dictum *R* 20) mane *L*, (manu *corr.*) 21) supra ait
L, dicit supra *B* 22) enim est *V* 23) far enim proprie genus est frumenti optimi.
 dicitur autem frumentum a frumine i. e. gulae prominens pars. *add. R H m. sec. i. marg.*
SILYQUA folliculo intra quem [legumina] nascuntur. *QUASSANTE* quae sonet cum qua[ssatur].
 Caecilius (caelitius *cod.*) (271 *Ribb.*) si quassante capite tristes incedunt.
 [Plautus (*Bacch.* II 3, 71) capitibus quassantibus *add. L* 24) fetus *P*, foetus *VB*
 25) vitiae *PL* 26) mire ait tenuis *om. B* 27) vitia *L* 28) proventum *B* 29) ha-
 bent *B* 30) fertile *VB*. [factus vero gi] vel fructus ut inseritur [vero foetum]
 add. L 31) tristes quae *P* 32) tristis i. e. *add. B* 33) quo in gust[u] sit
 amarum] triste *add. L* 34) [Ennius] (*sat. 24 Vahl.*) n. q. ill. te quaeri. ad si-
 nape. non nulli proprie calam[os] lup[inorum] alas dici putant, ut Aelius alae ex lupino

77) *urit enim lini campum seges*: bene excerptis³⁵) linum avenas³⁶) papaver et dicit post haec frumenta serenda non esse. nam licet manu legantur³⁷) et sint inter legumina, viribus³⁸) tamen frumentis³⁹) exaequantur.⁴⁰)

78) *Lethaeo perfusa papavera somno*: plena oblivionis; nam Ceres Iove admonente dicitur cibo papaveris⁴¹) orbitatis oblita; et re vera papaver⁴²) gignit soporem.⁴³)

79) *alternis facilis labor*: redit rursus ad praeceptum, quod scit esse praecipuum i. e. ad intermissionem.⁴⁴)

80) *pingui fimo*: vel humido vel fertili.⁴⁵)

81) *effetos*⁴⁶) *per agros*: continua fertilitate lassatos, sicut etiam frequenti partu effeta⁴⁷) dicitur mulier. *cinerem immundum*:⁴⁸) ad discretionem illius quo utuntur puellae.⁴⁹)

su[r]culi sine foliis. Cato in originibus (pag. 30, 7 Iord.) alae ex lupino lu[gi]um. tamen Varro] de lingua latina (cf. Wilmanns de Varr. libr. grammat. p. 170) alam [e]ulm[um] fab[ae] dicere] add. L 35) [haec] tria add. L 36) abenas V 37) serantur B 38) vires B (vires corr.) 39) frumenti V 40) Coelius libro tertio seri. . . os . . . ndit sed . . . detur poeta velut interrogatus, [cur linum et quae] secuntur dicit non seri debere, respondisse [urit enim], quia enim causalis coniunctio [est] add. L 41) papaveris V 42) papaver V 43) scholion ad vers. 78 in R hoc est: LETHAEO (LOETEO cod.) SOMNO: tartareo, infernali, pleno oblivionis. nam revera papaver soporem gignit in homine. nam Ceres Iove admonente dicitur cibo papaveris orbitatis oblita, cum iam Proserpinam raptam a Plutone de inferno recipere non potuisset. (verba quae sunt cum iam — potuisset in H a m. sec. i. marg. scripta sunt.), in L hoc: LETHAEO PERFUSA [PA]PAVERA SOMNO: plena oblivionis, quod p. . . . s. ros per letheum fluvium animalibus praestetur . . . livio. nam Ceres Iove admonente dicitur cibo papaveris orbitatis oblita, et re vera papaver gignit soporem. quidam de agresti papaver piunt magis quia alibi ait (Georg. IV 131) verbenasque premens escumque papaver. 44) ARIDA TANTUM: quae sine inter e fructum dare compulsa sunt et ideo uerunt et exinde siccata sunt add. L, ALTERNIS intermissis, subaudi agris. FACILIS utilis add. R et H m. sec. i. marg., quae praeter ea habet NE pro non. SATURARE recreare et reparare. 45) fertilis L, qui addit SATURARE PUDEAT SOLA: i. e. non erubescas sterilem g. rum fimo pingui saturare. H m. sec. i. marg. addit SOLA terras. 46) effetos BVL 47) effeta VL 48) dicit add. R H m. sec. supr. vers. 49) de quibus cineribus in Bucolicis (VIII 101) fer cineres, Amarylli, foras. MUTATIS FETIBUS: ut omni anno proferant, sed diversa; nam eadem ferre semper non possunt, nisi intermittant. add. R H m. sec. i. marg. IACTARE spargere, quia sic fit et hoc . . . d supra dixit saturare. SIC QUOQUE etiam per coris iactum. add. L

82) *requiescunt*⁵⁰⁾ *fetibus*⁵¹⁾ *arva*: non etiam⁵²⁾ roborantur,⁵³⁾ quod intermissio efficit arationis: quam rem rursus repetit dicendo.⁵⁴⁾

83) *nec nulla interea est inaratae gratia terrae*: i. e. maxima;⁵⁵⁾ nam litotes figura est,⁵⁶⁾ ut (Aen. VII 261) *munera nec sperno*.⁵⁷⁾

84) *incendere profuit agros*: non agros, sed ea, quae in agris sunt, i. e. stipulas vel quisquillas⁵⁸⁾ i. e. purgamenta terrarum.⁵⁹⁾ nam ut videmus,⁶⁰⁾ si in agris qui incendendi sunt desint stipulae, aliunde illuc nutrimenta portantur incendii.⁶¹⁾

85) *atque levem stipulam crepitantibus urere flammis*: ecbasis⁶²⁾ poetica.⁶³⁾

86) *sive inde occultas vires*: *inde*⁶⁴⁾ i. e. ex⁶⁵⁾ igni. *occultas* autem arcana⁶⁶⁾ quadam ratione celatas.⁶⁷⁾ in hoc autem sensu sequitur Heracliti⁶⁸⁾ opinionem qui dicit omnia ex igni⁶⁹⁾ procreari, quem nunc terris alimenta praebere commemorat.⁷⁰⁾

88) *exudat*⁷¹⁾ *inutilis umor*:⁷²⁾ nove locutus est; nam non ipse humor, sed terra desudat, unde *exudat*⁷³⁾ pro exudatur⁷⁴⁾ accipimus.⁷⁵⁾

89) *caeca relaxat spiramenta*: breves cavernas per quas sudor emanat, quae tenuitate⁷⁶⁾ sui non possunt videri.⁷⁷⁾

50) *requiescent* V 51) *foetibus* VL 52) enim PB 53) roboratur V, qui addit nisi 54) in R *scholion ad v. 82 hoc est*: et bene REQUIESCUNT dixit; nam hoc modo et hac arte non roborantur sicut intermissione: quam rem rursus repetit dicendo. 55) i. e. maxima om. PB. quia est pabulum pecoribus add. V 56) i. e. maxima add. P 57) hoc est libenter accipio add. B. INARATAE non satae, unde est illud (71) *alternis idem tonsas cessare novalis*. alii *inaratae* accipiunt: quae est pabulo pecoribus add. L. in R *scholion ad v. 83 hoc est*: litotes figura quod dicit NEC NULLA i. e. maxima et praecipua. INTEREA inter alia quae posuit. INARATAE intermissae. 58) *ciscilias* B 59) et alia inutilia concremare add. R H m. sec. supr. vers. 60) ut add. L 61) alii non saepe profuit, sed saepe incendere accipiunt. add. L 62) haecbasis P, embasis V, ecbasis B 63) vel superflua verbi repetitio. nam stipula (*stipulam* R) per se levitatem significat, unde *levem stipulam* (*leves stipulas* H) vocamus. add. RH, (CRE)PITANTIBUS vero sonantibus. add. L 64) om. VB 65) om. B 66) *arcanas* B 67) *celatas*. in hoc autem] quod dicit *oma* autem B 68) *eracliti* PVB 69) *igne* VBL 70) *VITIUM*: quod fecunditatem impedit. add. R H m. sec. i. marg. 71) *exsudat* VL 72) *humor* PVB 73) *exsudat* V 74) *desudatur* PVB 75) potest ergo exsudare et quod emittitur et quod emittit accipi. add. L 76) *prae sui tenuitate* R 77) ergo *oculta* et *latentia*. *NOVAS*: quae ante non fuerant. add. L. *RELAXAT* aperit. *QUA* pro per quae. *DURAT* activum est

92) *ne tenues pluviae*: aut lentae⁷⁸⁾ et⁷⁹⁾ penetrabiles, aut epitheton⁸⁰⁾ est aquarum.⁸¹⁾ sic alibi (IV 410) *aut in aquas tenues delapsus abibit*.⁸²⁾

92) *aut Boreae penetrabile frigus adurat*: *adurat* et ad solem et ad frigus pertinet; nam uno sermone duo diversa conclusit, quae tamen unum effectum habent. nam et frigoris finis⁸³⁾ est caloris initium, et summus calor frigoris est principium:⁸⁴⁾ unde quasi unus effectus est et frigoris et caloris.⁸⁵⁾

94) *rastris*: et hos rastros dicimus et haec rastra. legimus enim *at*⁸⁶⁾ *istos rastros interea deponere*⁸⁷⁾ in Terentio (Heaut. Tim. I 1, 36 Fleck.) item (Stat. Theb. III 589) *rastraque et*⁸⁸⁾ *incurvi saevum rubuere*⁸⁹⁾ *ligones*.⁹⁰⁾ et *rastra* dicta quia⁹¹⁾ terram radunt.⁹²⁾ *glebas*⁹³⁾ *inertes*:⁹⁴⁾ pigras, nihil creantes. et⁹⁵⁾ transit ad aliud praeceptum.

95) *vimineasque trahit crates*:⁹⁶⁾ ad agrorum scilicet exaequationem.⁹⁷⁾

96) *flava Ceres*: flava dicitur propter aristarum⁹⁸⁾ maturitatem.⁹⁹⁾ et *Ceres* nomen est, quod in polysyllabis¹⁰⁰⁾ in nominativo singulari producit ultimam, cum in obliquis corripiat.¹⁾ *neque*²⁾ *nequiquam*:³⁾ i. e. non sine causa; nam semper duae negativae unam⁴⁾ confirmativam faciunt. unde male quidam locum illum legunt in Terentio (Andr. II 3, 29 Fleck.) *pater adest, cave ne te*

hic; dicimus enim et duro et duror; duro neutraliter et dureo (duro neutraliter et dureo *desunt in R*). HIANTES apertas et patentes. *add. R H m. sec. i. marg.* 78) lente *V* 79) sive *V* 80) epitheton *P*, epitheton *L* 81) aquae enim naturaliter tenues sunt *add. R H m. sec. i. marg.* 82) alii tenues inutiles ieiunae macrae, quibus contrarium pingues, ut est (II 180) tenuis ubi argilla. ACRIOR pro acris, ut (*Aen.* VI 304) iam senior. *add. L*, RAPIDI fervidi et ardentis. ACRIOR validior. BOREAE venti aquilonis. PENETRABILE FRIGUS quod omnia penetrat. *add. R H m. sec. i. marg.* 83) frigoris finis] frigus *B* 84) initium *B* 85) hoc est quod Graeci dicunt ἀκρότητες ἰσότητες. MULTUM ADEO: ordo est: multum adeo iuvat arva. *add. L*, ADEO valde *add. R* 86) ad *PL* 87) interea deponere *om. B* 88) *om. L* 89) rubere *P* 90) legiones *BR* 91) quod *BL* 92) radant *B* 93) glebas *V* 94) i. e. *add. B* 95) et transit ad aliud praeceptum *om. R* 96) instrumenta rustica *add. R* 97) exaequationem *P*. quam rustici irpicem (ispicem *cod.*) vocant. IUVAT vel adiuvat vel quasi delectat. *add. L*, et hic transit ad aliud praeceptum. *add. R* 98) aristarum maturitatem] aristarum colorem in maturitate *VL* 99) ALTO autem OLYMPO aut poetice dictum de caelo illi favere Cererem, aut vere altam segetem esse, non paleis tantum inanem, sed gravem frumento; nam ideo flava Ceres. *add. L* 100) polysyllabis *PL*, polysyllabus *V*, polisyllabus *B* 1) ALTO de alto *add. H m. sec. i. marg.* 2) *om. VL* 3) nequiquam *VL*, neque quam *B* 4) unum confirmativum *P*

tristem sentiat. si⁵⁾ enim hoc est, ⁶⁾ dicit: vide ut te⁷⁾ tristem esse sentiat, quod procedere minime potest; sed ita legendum est *cave*⁸⁾ *te tristem esse sentiat*, si⁹⁾ enim hoc est, dicit: vide ne tristem sentiat; nam et *ne* et *cave* prohibentis est.¹⁰⁾

97) *quae suscitatur aequore terga*:¹¹⁾ i. e. terram quam araverit.¹²⁾

98) *rursus in obliquum verso prorumpit aratro*: scilicet autumnali tempore, quo¹³⁾ iam cum¹⁴⁾ seminibus aratur.¹⁵⁾ nam hoc praecipit, ut, cum¹⁶⁾ denuo aramus, tunc per obliquum¹⁷⁾ aratra ducamus; nemo enim uno tempore bis arat.¹⁸⁾

99) *atque imperat arvis*: i. e. ut tantum ferant, quantum ipse desiderat. et hoc est quod ait supra (47) *votis respondet avari agricolae*.¹⁹⁾

100) *humida solstitia atque hiemes orate serenas agricolae*:²⁰⁾ duo sunt solstitia: unum aestivum octavo²¹⁾ kalendarum Juliarum die, quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos, et aliud²²⁾ hiemale²³⁾ octavo²⁴⁾ kalendarum Januariarum die, quo tempore sol altiores incipit circulos petere: unde hiemalis²⁵⁾ solstitii dies minimus, sicut aestivi maximus invenitur. videtur ergo contrarium esse quod dicit: optate pluvias per solstitia²⁶⁾ et per hiemem²⁷⁾ serenitatem, cum, ut²⁸⁾ diximus, unum aestivum sit et aliud hiemale²⁹⁾

5) si — prohibentis est *om. B* 6) *om. V* 7) non *add. V* 8) *cave tristem sentiat P*, *cave ut te tristem sentiat V* 9) si — *sentiat om. VL*, sic enim hoc est dictum *pro iis habet V* 10) *SPECTAT* respicit. *PROSCISSO* arato. *SUSCITAT*: facit tunc quando arat. *AEQUORE* campo. *add. R*, *ET QUI PROSCISSO*: propria voce usus est; cum enim primo agri arantur, quando duri sunt, proscindi dicuntur, cum iterantur obfringi, cum tertiantur lirari. *QUAE SUSCITAT AEQUORE TERGA* i. e. vertit et proprie suscitatur, quia iacent inexerciti. *terga* autem superficiem, ut Homerus *ῥῶτι θαλάσσης*. *add. L. omissio scholio Serviano ad v. 97* 11) *terra V* 12) *araveris V*, *araverat B*. et sulcos ipsius arationis *add. R* 13) *cum B* 14) *om. B* 15) scilicet — aratur] hoc fit autumnali tempore quando campus qui seminandus est rursus aratur *R* 16) *om. V* 17) *obliquum B* 18) *EXERCETQUE FREQUENS*: quidam exercet pro tractat accipiunt, ut (*Aen. VIII 424*) ferrum exercebant. *frequens* autem pro frequenter. *add. L* 19) alii ne liberius ferant quae volunt, sed quod fuerit satum tradant (*tradunt cod.*). *add. L* 20) bene ad votum se transtulit, neque enim rusticus aliud (*aliud cod.*) potest hic facere nisi optare; nam *add. L*, *HUMIDA SOLSTITIA* aestatem pluviis temperatam. *ORATE* optate ut sint *add. R* 21) *XII^{mo} V* (*mo a m. sec. add.*) 22) *aliud L* 23) *hiemale P* 24) *XII^{mo} V* (*mo a m. sec. add.*) 25) *hiemalis P*, *hyemales BL* 26) *solstitium L* 27) *hiemes L* 28) *ut diximus om. B* 29) *hiemale P*

solstitium. sed sciendum modo annum in quattuor partes esse divisum, in ³⁰⁾ duo solstitia et duo aequinoctia, unum vernale et aliud autumnale, quae Graeci *ἰσημερίαις* ³¹⁾ vocant; sunt autem haec octavo ³²⁾ kalendarum Aprilium et octavo ³³⁾ kalendarum Octobrium ³⁴⁾ die. qui ³⁵⁾ annus olim in duas tantum partes dividebatur, hoc est in aestivum et hiemale ³⁶⁾ solstitium et in duo hemisphaeria: ³⁷⁾ ut intellegamus omnia eum tempora voluisse complecti. ³⁸⁾ nam hoc dicit: optandum rusticis, ut autumnali et hiemali ³⁹⁾ tempore sit serenitas, quae duo ⁴⁰⁾ tempora pro uno habebantur ⁴¹⁾ secundum hemicyclii ⁴²⁾ rationem ut diximus; vernali vero et ⁴³⁾ aestivo tempore ut sint pluviae, quae et ipsa duo tempora pro uno erant. tamen si ⁴⁴⁾ diligenter attendamus, poetica licentia est usus, ut pluralem numerum pro singulari poneret; nam solstitia pro solstitio et hiemes pro hieme posuit. dicit autem: optanda haec quae per naturam non sunt, quo possit utriusque temporis asperitas mitigari, et aestatis calor pluviis ⁴⁵⁾ et frigus hiemis serenitatis tempore. ⁴⁶⁾

30) om. V 31) *ἰσημερίαις* P, *ἰσημερίαις* VB 32) XII V 33) XII V 34) octubris V 35) quia V, quo B 36) hiemale P 37) emisferia PL, hemispheria BV 38) complecti VBL 39) hiemali P 40) om. L 41) alebantur V 42) hemicycli P, emicli B (y *supr. script.*), emicli V 43) pro L 44) om. B 45) fluviis B 46) tempore PL. sane quidam umida solstitia atque hiemes orate serenas pro hiemali tantum solstitio accipiunt, hoc est ea solstitia quae umida hiberni temporis ratione esse necesse est; nam aestatis solstitia umida esse non possunt: ut sub una significatione dictum sit umida solstitia atque hiemes, quod ostendunt subsequencia hiberno laetissima pulvere farra. neque enim aliquid de aestatis solstitio vel tempore memoravit. sed verior expositio hoc habet: umida solstitia atque hiemes orate serenas agricolae, non quod umida esse debeant, sed umida solstitia epitheton hiemis est, et modo hoc dicit: solstitia illa quae umida sunt naturaliter i. e. hiberna, o agricolae, et hiemes serenas orate; nisi enim serenum caelum fuerit, nec seri poterit nec arari, ut ipse dicit in sequenti hiberno laetissima tempore farra; nisi enim serenum fuerit, pulvis e terra levare non poterit. ergo hoc dicit, solstitia hiberna et non solum solstitia i. e. solstitiorum sola tempora, sed omnes hiemes serenas optandas. *add. L.*